

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

УДК 342.7

Л. В. Ємчук

здобувач
Ужгородський національний університет

ТЛУМАЧЕННЯ ЗМІСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ У СФЕРІ ОСОБИСТОГО Й СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ

У статті досліджено особливості офіційного тлумачення конституційних прав у сфері особистого й сімейного життя Конституційним Судом України. Проаналізовано принципи та способи тлумачення, а також керівні аргументи, які суд використовує у своїй діяльності. Виявлено позитивні сторони й недоліки відповідних рішень суду.

Ключові слова: особисте й сімейне життя особи, офіційне тлумачення, конституційне судочинство.

I. Вступ

Конституційно-правовий статус людини і громадянина та його складові вже тривалий час перебувають у полі зору дослідників у галузі конституційного права. Окремі питання, пов'язані з їх тлумаченням, зокрема, ставали предметом досліджень таких українських учених В. Б. Авер'янова, Н. О. Армаш, Ю. Г. Барабаша, П. О. Баранчика, Д. М. Белова, Ф. В. Веніславського, О. Т. Волощук, К. П. Горової, І. І. Дахової, А. А. Єзерова, В. П. Єрмоліна, А. А. Коваленка, А. М. Колодія, З. С. Макарової, Р. С. Мартинюка, В. В. Марченка, О. В. Олькіної, М. В. Оніщука, Р. С. Павленка, В. Ф. Погорілка, П. М. Рабіновича, А. С. Романюка, А. О. Селіванова, Л. М. Силенко, О. В. Совгирі, Ю. М. Тодики, В. Л. Федоренка, О. Ф. Фрицького, С. О. Чикурлія, В. І. Чушенка, В. М. Шаповала та ін.

Однак спеціальних досліджень, які були б присвячені офіційному тлумаченню ст. 32 Конституції та вміщених у неї прав, наразі немає. Запропонована стаття має на меті дещо компенсувати цю прогалину в українській конституційно-правовій науці.

II. Постановка завдання

Мета статті – проаналізувати особливості здійснення тлумачення прав у сфері особистого й сімейного життя людини і громадянина.

На виконання зазначеної мети нами поставлено завдання проаналізувати використані Конституційним Судом України (далі – КСУ): принципи тлумачення, способи тлумачення, керівні аргументи, що лягли в основу відповідних рішень.

III. Результати

Рішення КСУ № 5-зп/1997 у справі щодо офіційного тлумачення ст. 3, 23, 31, 47, 48 Закону України “Про інформацію” та ст. 12 Закону України “Про прокуратуру” [1]. У цій справі суб'єкт права на конституційне звернення просив КСУ дати офіційне тлумачення ст. 3, 23, 31, 47, 48 Закону України “Про інформацію” та ст. 12 Закону України “Про прокуратуру”, які стосувалися порядку доступу до інформації щодо психіатричного стану людини.

Частиною четвертою ст. 23 Закону “Про інформацію” заборонялося, якщо виходить з її буквального змісту, лише збирання відомостей про особу без її попередньої згоди, за винятком випадків, передбачених законом [2]. Провівши аналіз поточного законодавства, суд постановив, що в ньому на той момент було не повністю визначено режим збирання, зберігання, використання та поширення подібної інформації та була відсутня процедура захисту прав особи від протизаконного втручання в її особисте життя психіатричних служб.

Відтак суд надав ст. 23 Закону України “Про інформацію” так званого розширювального конституцією конформного тлумачення (*verfassungskonforme Auslegung*) у світлі ст. 32 Конституції. КСУ було вказано, що ст. 23 Закону України “Про інформацію” забороняється не лише збирання, а й зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її попередньої згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту, прав та свобод людини. До конфіденційної інформації суд,

зокрема, відніс свідчення про особу (освіта, сімейний стан, релігійність, стан здоров'я, дата і місце народження, майновий стан та інші персональні дані).

З-поміж методів тлумачення суд використав мовне й системне, не означивши чітко звернення до інших.

Рішення КСУ № 21-рп/2010 у справі про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів [3]. У 2009 р. Верховною Радою було ухвалено низку правок до законів України у сфері боротьби з корупцією (ці зміни торкнулись, зокрема, Закону України "Про засади запобігання та протидії корупції") та прийнято Закони "Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень" та "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення".

У ст. 9 Закону України "Про засади запобігання та протидії корупції" йшлося про те, що стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, проводиться спеціальна перевірка, зокрема, відомостей, поданих особисто. Спеціальній перевірці підлягали відомості стосовно особи, яка претендувала на посаду, про притягнення її до кримінальної відповідальності та відповідальності за корупційні правопорушення, достовірність інформації про доходи, їх джерела та зобов'язання фінансового характеру, у тому числі за кордоном, наявність у неї корпоративних прав, а також дані про стан здоров'я, освіту, науковий ступінь, вчене звання, підвищення кваліфікації. КСУ кваліфікував ці вимоги як важливі у доборі кадрів та захисті економіки держави.

Проблематичнішими виглядали пункти 2 і 3 ч. 2 ст. 9 цього ж Закону. Ними було передбачено проведення спеціальної перевірки щодо осіб, до яких належать подружжя, діти, батьки, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки, усиновлювачі, усиновлені, а також інші особи за умови їх постійного проживання разом із суб'єктом, який претендує на обіймання посад публічної служби і ведення з ним спільного господарства.

У цій частині КСУ встановив порушення ст. 32 Конституції оскільки подібні положення дають змогу державним органам втручатися в особисте та сімейне життя близьких кандидату осіб, безпідставно отримувати відомості особистого характеру, що суперечить цій статті Конституції. Суд наголосив, що близькі особи не претендують на зайняття зазначених посад, а лише опосередковано (родинними чи іншими зв'язками) пов'язані з особами, які претендують на це чи займають вказані посади: "Надання інформації про близьких та інших осіб без їх

згоди особою, яка претендує на зайняття відповідної посади, може призвести до отримання недостовірних даних, унаслідок чого вона буде нести відповідальність згідно зі ст. 164-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення" [3, абз. 4 пп. 4.2]. Тож спеціальна перевірка близьких осіб була визнана такою, що не узгоджується з вимогами Конституції до недоторканності особистого й сімейного життя.

Ухвалюючи це рішення, КСУ використав, передусім, інструменти мовного й системного тлумачення. Елементи телеологічного тлумачення наявні у вказівці суду на те, що утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, у зв'язку із чим суд вдався до прискіпливої перевірки норм, що обмежували недоторканність особистого й сімейного життя особи.

Керівним для правової позиції суду стало положення про те, що особа не може зазнавати втручання в особисте й сімейне життя через сам факт належності до сім'ї особи, яка претендує на посаду публічного службовця. Тому перед судом не постає потреба в спеціальному зверненні до принципу пропорційності, керуючись яким можна було б знайти оптимальний баланс між інтересами особи й держави, адже мало місце втручання в особисте та сімейне життя за неналежною обставиною (якою є волевиявлення одного із членів сім'ї).

Нам би хотілося зауважити, що перевірка так званих "близьких осіб" дійсно могла б послугувати ефективним інструментом у боротьбі з корупцією. *Подібні перевірки могли б бути узгоджені з Конституцією, якби до заяви про прийняття на роботу публічного службовця додавалася в обов'язковому порядку згода її близьких осіб на проведення щодо них перевірки.* Таким чином, законодавець міг би узгодити ці додаткові вимоги до публічних службовців із ст. 32 Конституції, яка забороняє збирати інформацію про особу без її згоди.

Рішення КСУ № 2-рп/2012 щодо офіційного тлумачення положень ч. 1, 2 ст. 32, ч. 2, 3 ст. 34 Конституції України [4]. У 2012 р. Жашківська районна рада Черкаської області звернулася до КСУ з конституційним поданням, у якому поставила два питання: що слід розуміти під інформацією про особисте і сімейне життя, зокрема, чи належить така інформація до конфіденційної інформації про особу; та чи є збирання, зберігання, використання та поширення інформації про особу втручанням в її особисте і сімейне життя. Скориставшись системним аналізом національного законодавства та встановивши зв'язок ст. 32 Конституції з відповідними нормами Цивільного кодексу (ст. 302), Закону України "Про захист персональних даних" (ст. 14), Закону України "Про

інформацію” (ч. 2 ст. 21), Закону України “Про доступ до публічної інформації” (ч. 2 ст. 7), Загальної декларації прав людини (ст. 12), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 8) та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, КСУ дійшов певних висновків.

Передусім суд встановив, що особистим життям фізичної особи є її поведінка у сфері особистісних, сімейних, побутових, інтимних, товариських, професійних, ділових та інших стосунків поза межами суспільної діяльності, яка здійснюється, зокрема, під час виконання особою функцій держави або органів місцевого самоврядування. Таким чином, КСУ визначив особисте життя як певний різновид діяльності в особистих сферах. При цьому суд протиставив цій особистій діяльності діяльність суспільну. Інформацією ж про особисте та сімейне життя особи КСУ визнає будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов’язані з особою та членами її сім’ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає посаду, пов’язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень. Така інформація про особу є *конфіденційною*, на протизагу інформації у сфері суспільної діяльності особи, яка є публічною.

Сімейне життя КСУ визначив у цьому ж рішенні як особисті майнові та немайнові відносини між подружжям, іншими членами сім’ї, які здійснюються на засадах, визначених у Сімейному кодексі України (кожна особа має право на повагу до свого сімейного життя (ч. 4 ст. 4); ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя, крім випадків, встановлених Конституцією України (ч. 5 ст. 5); регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у сімейне життя (ч. 4 ст. 7).

Таким чином, КСУ розглядає особисте життя як загальне поняття, а сімейне – як його частину й особливий різновид. При цьому суд виходив з того, що неможливо визначити абсолютно всі види поведінки фізичної особи у сферах особистого та сімейного життя, а відтак, неможливо й визначити вичерпний перелік конфіденційних даних (інформації) про особу.

КСУ також торкнувся складного питання щодо збирання інформації щодо осіб, які перебувають на публічній службі. У своїй позиції суд номінально солідаризувався з Резолюцією № 1165ПАРЄ, зазначивши, що перебування особи на посаді, пов’язаній зі

здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування, передбачає не тільки гарантії захисту прав цієї особи, а й додаткові правові обтяження: “Публічний характер як самих органів – суб’єктів владних повноважень, так і їх посадових осіб вимагає оприлюднення певної інформації для формування громадської думки про довіру до влади та підтримку її авторитету у суспільстві” [4, абз. 1, 2 п. 3.3]. Але згадування позиції ПАРЄ не завадило КСУ поширити гарантії ст. 32 на публічних службовців: “положення ч. 2 ст. 32 Основного Закону України передбачають вичерпні підстави можливого правомірного втручання в особисте та сімейне життя особи (у тому числі й тієї, яка займає посаду, пов’язану з функціями держави або органів місцевого самоврядування, та членів її сім’ї)” [4, абз. 1, 2 п. 3.3]. Такими підставами суд назвав згоду особи на збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації стосовно неї, а також, у разі відсутності такої згоди, випадки, визначені законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

При винесенні рішення суд використав інструменти мовного й системного тлумачення. На жаль, позиція ПАРЄ, що була згадана судом, не була покладена в основу рішення, адже додаткові правові обмеження, про які йдеться в Резолюції № 1165, мають загальний характер і стосуються не лише інформації про особисте життя публічних службовців, яку останні повинні відкривати для доступу громадськості. Межі конфіденційності особистого й сімейного життя публічних службовців повинні бути вужчими загалом, а не лише в частині відомостей про доходи та деякої іншої особистої інформації.

Але найбільшого резонансу в зазначеному рішенні набула позиція суду про те, що “реалізація права на недоторканність особистого і сімейного життя гарантується кожній особі незалежно від статі, політичних, майнових, соціальних, мовних чи інших ознак, а також статусу публічної особи, зокрема державного службовця, державного чи громадського діяча, який відіграє певну роль у політичній, економічній, соціальній, культурній або іншій сфері державного та суспільного життя” [4, абз. 3 п. 3.3]. Таким чином, статус публічного службовця був необґрунтовано прирівняний до захищених ознак дискримінації (поряд з расою і кольором шкіри), що не відповідає ані практиці ЄСПЛ, ані стану розвитку європейського правопорядку загалом.

Рішення КСУ N 3-рп/2009 у справі про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною [5]. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини 30.07.2008 р. звернув-

ся до КСУ з конституційним поданням, в якому просив визнати не відповідним ст. 21, 22, 24, 51 Конституції окреме положення ч. 2 ст. 211 Сімейного кодексу України. Подавач клопотання вважав, що різниця у віці між усиновлювачем та дитиною, яка не може бути більшою ніж 45 років відповідно до Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усиновлення” від 10.04.2008 р., порушує конституційні права громадян України.

“Ця норма, – зазначав Уповноважений з прав людини, – є дискримінаційною за віковою ознакою з огляду на відмови на її підставі громадянам України, іноземцям, дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, у реалізації їхніх прав на усиновлення” [6]. У поданні йшлося також про те, що КСУ повинен при винесенні рішення врахувати пріоритет сімейного виховання дітей, які з тих чи інших причин втратили родину. Насамкінець Уповноважений з прав людини посилався на порушення конституційного принципу рівності прав людини, за яким потреби всіх без винятку осіб мають однаково важливе значення, і кожен має рівні можливості [6].

У мотивувальній частині рішення КСУ відхилив ці аргументи, зазначивши, що суб’єкт права на конституційне подання виходив “з інтересів осіб, які бажають усиновити дитину, не враховуючи при цьому пріоритет інтересів усиновлюваних дітей та правових наслідків усиновлення. Разом з тим усиновлення надає усиновлювачам відповідні права та накладає на них обов’язки щодо усиновленої дитини в такому самому обсязі, який мають батьки щодо дитини..., а усиновленим дітям – права і обов’язки в такому самому обсязі, який мають діти щодо своїх батьків... Встановлення вимоги щодо різниці у віці між усиновлювачем і усиновлюваним належить до законодавчих повноважень парламенту. Воно зумовлене відповідальністю держави за долю дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, відповідно до закріплених в Конституції України принципів взаємовідносин між батьками та дітьми” [5, абз. 2 п. 3.3].

Керуючись зазначеним аргументом, КСУ визнав встановлену різницю у віці такою, що не порушує конституційні права людини і громадянина. У рішенні КСУ посилався на презумпцію конституційності положення Сімейного кодексу (“належить до законодавчих повноважень парламенту”), не навівши, на жаль, жодного додаткового аргументу на користь цього положення. Хотілося б поцікавитись, яким чином інтересам дітей-сиріт буде відповідати те, що вони залишаться без батьківського піклування з боку потенційного батька чи матері, котрі старші від них на 45 років?

КСУ в цій справі застосував, на нашу думку, надто формалістичну методологію тлумачення, у вигляді мовного й системного способів, залишивши поза увагою телеологічний та не провівши порівняльного дослідження законодавства європейських держав з питання усиновлення.

IV. Висновки

Аналіз практики офіційного тлумачення ст. 32 Конституції України дає змогу стверджувати про такі її особливості. По-перше, КСУ, як правило, тлумачить ст. 32 Конституції, а також конституційні закони у сфері охорони особистого й сімейного життя, розширювально, а не обмежувально. По-друге, у діяльності суду наприкінці минулого десятиліття значно частіше зустрічаються посилання на практику Європейського суду з прав людини та резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи, що дає змогу узгодити право на недоторканність особистого і сімейного життя з європейськими стандартами.

Однак наш аналіз виявив також певні недоліки в діяльності суду, які повинні бути врятовані у майбутній його діяльності.

По-перше, КСУ часто вдається до досить формалістичного тлумачення ст.32 Конституції з використанням лише елементів мовного й системного тлумачення, не вдаючись до телеологічного тлумачення, що дало б змогу встановити головну мету передбачених цією статтею прав.

По-друге, суд неохоче аналізує пропорційність обмежень права на недоторканність особистого й сімейного життя при його конкретизації в чинному законодавстві. У результаті цього деякі рішення КСУ, на жаль, відстають від європейських стандартів правової аргументації (викладених, наприклад, Європейським судом у справі *Хендісайд* [7]) і мають унаслідок цього погано мотивовані обмеження змісту й обсягу прав людини і громадянина.

Список використаної літератури

1. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України “Про інформацію” та статті 12 Закону України “Про прокуратуру” (справа К. Г. Устименка) № vn5-зп від 30.10.1997 р. // Офіційний вісник України 1997 р. – № 46. – С. 126.
2. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України “Про засади запобігання та протидії корупції”, “Про відповідальність юридичних осіб за вчи-

- нення корупційних правопорушень”, “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів) № 21-рп/2010 від 06.10.2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 80. – С. 88.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України № 2-рп/2012 від 20.01.2012 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 9. – С. 106.
 5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 211 Сімейного кодексу України № 1-1251/34.0-08-70 від 30.07.2008 р.
 6. Конституційне подання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 211 Сімейного кодексу України № 1-1251/34.0-08-70 від 30.07.2008 р.
 7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Санді Таймс” проти Сполученого Королівства” від 26.04.1979 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_europe/70/.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2015.

Емчук Л. В. Толкование содержания конституционных прав в сфере личной и семейной жизни Конституционным Судом Украины

В статье исследованы особенности официального толкования конституционных прав в сфере личной и семейной жизни Конституционным Судом Украины. Проанализированы принципы и способы толкования, а также руководящие аргументы, которые суд использует в своей деятельности. Обнаружено положительные стороны и недостатки соответствующих решений суда.

Ключевые слова: личная и семейная жизнь лица, официальное толкование, конституционное судопроизводство.

Yemchuk L. Interpretation of the Content of the Constitutional Rights in Private and Family Life by the Constitutional Court of Ukraine

The article explores the features of the official interpretation of constitutional rights in the field of personal and family life by the Constitutional Court of Ukraine. The principles and methods of interpretation, as well as guiding arguments that the Court uses in its operations are analyzed. There are identified the advantages and disadvantages of the relevant decisions of the Court. First, the Constitutional Court of Ukraine usually interprets article 32 of the Constitution and constitutional laws in the area of private and family life, broadly, not restrictively. Secondly, as the Court's last decades showed more frequent reference to the case law of European Court of Human Rights and resolutions of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe. This makes Ukrainian lawearer to European standards of respect for private and family life. However, analysis also identified certain deficiencies in the case law of Constitutional Court. First, the Constitutional Court often resorts to a rather formalistic interpretation of Article 32 of the Constitution using only elements of language and interpretation system, leaving aside teleological interpretation, allowing to set the main goal of this article provided rights. Secondly, the Court reluctantly resorted to analysis of proportionality restrictions on the right to respect for private and family life in the current legislation. As a result, some of the CCU's precedents, unfortunately, are somewhat behind the European standards of legal reasoning (set out, for example, the European Court in the case of Handyside) and are the result of poorly motivated limitation of the content and scope of the rights of man and citizen.

Key words: personal and family life of a person, official interpretation, constitutional proceedings.